

| Waldemar Gos

Kierunki i metody badawcze w rachunkowości behawioralnej i neurorachunkowości

Streszczenie

Cel: Celem artykułu jest przegląd kierunków badań i wybranych metod, które mogą zostać wykorzystane w neurorachunkowości jako jednym z nurtów behawioralnych w ekonomii.

Metodyka badań: W artykule wykorzystano metodę analizy źródeł oraz metodę dedukcji i indukcji.

Wyniki badań: Przeprowadzony przegląd jest wstępnym etapem autorskich badań w zakresie biologicznych uwarunkowań w neurorachunkowości.

Wnioski: Ekonomia behawioralna to jedna z nowszych dziedzin ekonomii, której głównym celem jest objaśnienie rzeczywistości za pomocą socjologii i psychologii, a neuroekonomia wykorzystuje do opisu procesów zachodzących w mózgu człowieka metody badawcze z zakresu biologii, chemii lub medycyny. Zachodzące zmiany w naukach ekonomicznych mają także wpływ na rachunkowość.

Wkład w rozwój dyscypliny: W artykule stawia się hipotezę, że rachunkowość behawioralna i neurorachunkowość są interdyscyplinarnymi dziedzinami wiedzy, w których mogą być wykorzystane różne metody badawcze.

| Waldemar Gos, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Ekonomii i Finansów, Katedra Rachunkowości, ul. Mickiewicza 64, 71-101 Szczecin, e-mail: waldemar.gos@usz.edu.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1182-4550>.

| Artykuł udostępniany na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0); <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Słowa kluczowe: rachunkowość, neurorachunkowość, rachunkowość behawioralna, ekonomia.

Klasyfikacja JEL: M41.

1. Wprowadzenie

Ekonomia behawioralna to jedna z dziedzin ekonomii, której głównym celem jest objaśnienie rzeczywistości za pomocą socjologii i psychologii. Podejście behawioralne korzysta z wielu metod badawczych, takich jak np.: eksperymenty laboratoryjne, wywiady, ekonomia eksperymentalna (Hageman 2008). Neuroekonomia zaś wykorzystuje do opisu procesów zachodzących w mózgu człowieka metody badawcze z zakresu biologii, chemii lub medycyny. Na przykład T. Zaleśkiewicz (2013, s. 446) stwierdza, że neuroekonomia „jest dziedziną nauki, która bada neuronalne korelaty decyzji i ocen ekonomicznych, wykorzystując do tego takie metody, jak: czynnościowy rezonans magnetyczny, elektroencefalografia, pozytonowa tomografia emisyjna, pomiary reakcji psychofizjologicznych oraz badania neurologicznych pacjentów.

Tabela 1. Perspektywa patrzenia na człowieka w rachunkowości

Zakres rachunkowości	Dziedzina odniesienia	Perspektywa patrzenia na człowieka
Rachunkowość sensu largo	Ekonomia, nauki o zarządzaniu, prawo	Pomijanie jednostek ludzkich lub traktowanie człowieka w kategoriach „automatycznej” części systemu rachunkowości
Rachunkowość behawioralna	Psychologia, socjologia	Widoczne zachowanie człowieka, emocje, postawy
Neurorachunkowość	Biologia, chemia, medycyna	Procesy neuronalne zachodzące w mózgu człowieka

Źródło: (Artienwicz 2015, s. 12).

Rachunkowość, jak każda dyscyplina naukowa, nie istnieje w oderwaniu od innych nauk, ale współpracuje z nimi. Neurorachunkowość, podobnie jak neuroekonomia, dąży do wyizolowania reakcji na poziomie neuronalnym generujących obserwowalne zachowania ekonomiczne. W literaturze coraz częściej pojawiają się opracowania dotyczące rachunkowości behawioralnej lub neurorachunkowości. Nurt rachunkowości behawioralnej rozwija się od lat 50. XX w. (Szychta 2008, s. 253; Mazurowska 2014, s. 96). Porównanie orientacji badawczej tradycyjnej rachunkowości, rachunkowości behawioralnej i neurorachunkowości przedstawiono w tabeli 1. Należy zauważyć, że autorzy publikacji próbują zdefiniować istotę

i znaczenie neurorachunkowości, ale nie prowadzi się badań w zakresie wykorzystania metod badawczych. Celem opracowania jest przegląd przedmiotu badań oraz wybranych metod, które można wykorzystać w neurorachunkowości, w tym metod z zakresu biologii, gdyż wykorzystanie neurobiologii w rachunkowości może istotnie poszerzyć wiedzę na temat fundamentów tej nauki. W opracowaniu postawiono hipotezę, że rachunkowość behawioralna i neurorachunkowość są interdyscyplinarnymi dziedzinami wiedzy, w których mogą być wykorzystane różne metody badawcze.

2. Przedmiot badań w rachunkowości behawioralnej i neurorachunkowości

Przedmiot badań rachunkowości behawioralnej omawiała D. Korzeniowska (2018). Dokonany przez nią przegląd literatury z tego zakresu zawiera tabela 2. Analizując tabelę, można stwierdzić, że bez względu na przyjmowane kryteria przez poszczególnych autorów przedmiot rachunkowości behawioralnej jest związany z badaniami zachowań osób tworzących i (lub) osób wykorzystujących informacje pochodzące z systemu rachunkowości. Warto podkreślić, że obszary badawcze rachunkowości behawioralnej są rozległe i nie zawsze jednorodne. Podobne rozważania można przeprowadzić w zakresie neurorachunkowości. Przedmiot badań będzie taki sam jak w rachunkowości behawioralnej, główna różnica będzie dotyczyła stosowanych metod, np. metod z zakresu biologii, genetyki. Należy zauważyć, że neurorachunkowość jest związana ze zrozumieniem mechanizmów psychologicznych i biologicznych zachodzących w mózgu człowieka.

3. Typy osobowości jako przedmiot badań rachunkowości behawioralnej i neurorachunkowości

Zachowanie człowieka jest zbiorem określonych cech osobowości kształtujących się procesie dojrzewania i rozwoju biologicznego, psychologicznego, społecznego i duchowego; reguluje i integruje czynności, a także ukierunkowuje zachowanie w relacjach społecznych przez wymuszanie lub przyjmowanie określonej postawy oraz uczy, jak kierować samym sobą. Osobowość jest określana przez główne determinanty, takie jak: neurotyczność, skrupulatność, sumienność, otwartość i ugodowość. Wymienione cechy pozwoliły na opracowanie określonych typów osobowości (tabela 3). Ponadto badania różnych osób pozwoliły wskazać predyspozycje danych typów osobowości do wykonywania określonych zawodów, w tym zawodów z zakresu rachunkowości, co zostało przedstawione w tabelach 4 i 5. Różne typy osobowości, opierające się na różnych czynnikach, rodzą pytania

Tabela 2. Przedmiot rachunkowości behawioralnej według wybranych autorów

T.R. Hofstede (1976, s. 43–58)	G. Siegel i H.R. Marconi (1989)	E.H. Caplan (1989, s. 109–123)	S.T. Se Tin, L. Augustina i M. Meyliana (2017, s. 47–58)
Informacja a podejmowanie decyzji (<i>information – decision making</i>). Przede wszystkim chodzi tu o badania nad wpływem zawartości informacyjnej raportów i sposobu ich prezentacji Teoria organizacji (<i>organization – theoretic</i>). Badania, w których jednostką analizy jest organizacja, a nie jednostka, a także badania na temat wpływu rozwiązań organizacyjnych rachunkowości na jednostki lub małe grupy Zachowania dotyczące przyjmowania pewnych rozwiązań w sferze rachunkowości (<i>adoption behavior</i>). Analizy dotyczące tego, czy i dlaczego ludzie bądź podmioty gospodarcze stosują pewne praktyki Budżetowanie i przywództwo (<i>budgeting and leadership</i>). Kontynuacja popularnego wówczas trendu (zapoczątkowanego przez Argyrisa w 1952 r.) badań na temat wpływu budżetowania na zachowania jednostek biorących w nim udział	Wpływ ludzkiego zachowania na projektowanie, konstrukcję i wykrzystanie systemów rachunkowości. W ramach tego obszaru badane są m.in. zależności pomiędzy postawami czy filozofią stylu zarządzania menedżera a sposobami sprawowania kontroli bądź funkcji organizacyjnych. Najprościej rzecz ujmując, badano tutaj, w jaki sposób kontrola księgową (silna lub słaba) wpływa na zachowanie człowieka Wpływ systemu rachunkowości na zachowanie człowieka, w tym na jego motywację, produktywność, podejmowanie decyzji, zadowolenie z pracy i chęć współpracy Sposoby przewidywania ludzkich zachowań i strategii ich modyfikacji. Poszukiwane są tu odpowiedzi m.in. na pytanie, w jaki sposób system rachunkowości może być wykorzystywany do wpływania na zachowanie członków organizacji	Rachunkowość finansowa: zachowania menedżerów i księgowych związane z przygotowaniem i prezentacją informacji księgowej charakterystyka i zachowania odbiorców informacji finansowej Rachunkowość zarządcza: – indywidualne zmienne behawioralne, – zagadnienia organizacyjne Audyt: – zachowania jednostek w środowisku audytorskim – decyzje audytorów Rachunkowość zasobów ludzkich. Rachunkowość społeczna. Systemy informacyjne rachunkowości oraz przetwarzanie informacji przez człowieka (HIP)	Wpływ traktowania człowieka (<i>handling of human</i>) na jego zachowanie Metodologia badań Budowanie modeli w zawodach księgowych (<i>building a model in accounting professions</i>) Wykorzystanie teorii w analizie zachowania w rachunkowości (<i>the use of theory to analyze human behavior in accounting</i>)

Źródło: opracowanie na podstawie (Korzeniowska 2018), za: (Hofstede 1976, Siegel i Marconi 1989, Caplan 1989, Se Tin, Augustina i Meyliana 2017).

o kryteria, jakie należy zastosować w celu przeprowadzania badań, aby określić typ osobowości danej osoby. Kryteriami tymi może być ugodowość, sumienność, otwartość na doświadczenie, stabilność emocjonalna. Warto podkreślić, że typy osobowości zaprezentowane w tabelach 3–5 wynikają z zastosowania różnych metod badawczych wykorzystywanych w rachunkowości behawioralnej i neurorachunkowości.

Tabela 3. Klasyfikacja typów osobowości

Autor	Typy osobowości
J.L. Holland – teoria RIASEC	Realistyczny (<i>realistic</i>) – działania osoby są wyraźnie określone, uporządkowane i systematyczne. Osoby o tym typie osobowości chętnie posługują się narzędziami (oprzyrządowaniem), są sprawne manualnie i uzdolnione technicznie, co powoduje, że preferują zawody wymagające praktycznego myślenia
	Badawczy (<i>investigative</i>) – ten typ lubi systematyczne i twórcze badanie zjawisk (fizycznych, biologicznych, społecznych) w celu ich zrozumienia i kontrolowania, chętnie operuje abstrakcyjnymi pojęciami, tworzy teorie, ma zdolności matematyczne i naukowe. Charakteryzuje się ciekawością i otwartością poznawczą, stroni od problemów praktycznych i czynności powtarzalnych, unika wpływania na innych, nie czuje się dobrze w sytuacjach wymagających zdolności społecznych, nie ma zdolności przywódczych
	Artystyczny (<i>artistic</i>) – osoby są kreatywne, zainteresowane różnymi rodzajami sztuki. Mają rozwiniętą wyobraźnię i poczucie estetyki. Łatwo nabywają kompetencje językowe oraz kompetencje w zakresie sztuki, wykazują się jednak deficytem kompetencji biznesowych
	Społeczny (<i>social</i>) – charakteryzuje osoby opiekuńcze, dojrzałe emocjonalnie, odpowiedzialne społecznie, lubiące pomagać innym. Osoba o tym typie osobowości chętnie współpracuje z innymi, jest empatyczna i cierpliwa, zdolna do angażowania się w działalność charytatywną i wolontariat. Osoba społeczna unika uporządkowanych, systematycznych czynności oraz posługiwania się narzędziami, czyli ma zazwyczaj deficyt zdolności manualnych i technicznych
	Przedsiębiorczy (<i>enterprising</i>) – osoba jest ukierunkowana na oddziaływanie na innych ludzi, tak aby osiągnąć cele organizacyjne lub korzyści ekonomiczne. Ma zdolności przywódcze, komunikacyjne, potrafi podejmować ryzyko
	Konwencjonalny (<i>conventional</i>) – osoba preferuje konkretne działania, uporządkowane, ustrukturyzowane, rutynowe i systematyczne, realizowane zgodnie ze ściśle określonym i przewidywalnym zapotrzebowaniem, organizacji lub standardami wewnętrznymi. Osoby konwencjonalne mają zdolności numeryczne i urzędnicze i odpowiada im rola podwładnego

cd. tabeli 3

Autor	Typy osobowości
Typologia układu nerwowego Pawłowa oraz typologia temperamentów Hipotakresa-Galena	Sangwinik – typ silny, zrównoważony, ruchliwy. Zdrowy, odporny i sprawny życiowo typ układu nerwowego, zajmujący z flegmatykiem na skali temperamentów tzw. złoty środek. Z łatwością tworzy zarówno dodatnie, jak i hamulcowe odruchy warunkowe
	Flegmatyk – typ silny, zrównoważony, powolny. Cechy układu nerwowego, jak duża siła i równowaga procesów pobudzania i hamowania powodują, że jest to zdrowy i odporny typ układu nerwowego
	Choleryk – typ silny, niezrównoważony. Łatwo i prędko powstają dodatnie odruchy warunkowe, natomiast odruchy hamulcowe tworzą się z trudem
	Melancholik – typ słaby. Wymaga specjalnych warunków do istnienia. Odruchy warunkowe powstają bardzo powoli, pod wpływem nieznanymi, ubocznych czynników ulegają bardzo łatwo osłabieniu lub zanikają. Występuje u nich również mała odporność na działanie bodźców hamulcowych
C.G. Jung	Ekstrawertyk – główna jego uwaga jest skoncentrowana na świecie zewnętrznym, ma łatwość komunikowania się z ludźmi, dobrze przystosowuje się do zmieniających się sytuacji
	Introwertyk – osoba skoncentrowana na sobie, nie interesuje jej świat zewnętrzny, jest powściągliwa w wyrażaniu swoich myśli i uczuć

Źródło: opracowanie na podstawie (Holland 1997; Cewińska i in. 2016, s. 89–90; Strelau 1985, s. 31, Zdrojewski i Gajewski 2009, s. 175 i dalsze).

Tabela 4. Typologia osobowości i przykłady zawodów według J.L. Hollanda

Typ osobowości	Cechy osobowości	Przykłady zawodów
Realista – woli prace fizyczne wymagające umiejętności, siły i koordynacji	Nieśmiały, rzetelny, wytrwały, stabilny, przystosowujący się i praktyczny	Mechanik, operator wiertarki, montażysta, rolnik
Dociekliwy – woli czynności wymagające myślenia, organizowania i zrozumienia	Analityczny, oryginalny, ciekawy i niezależny	Biolog, ekonomista, matematyk, dziennikarz
Spółeczny – woli czynności związane z pomaganiem innym i ich doskonaleniem	Towarzyski, przyjacielski, współpracujący i wyrozumiały	Pracownik socjalny, nauczyciel, doradca, psycholog kliniczny
Konwencjonalny – woli czynności uregulowane przepisami, uporządkowane i jednoznaczne	Przystosowujący się, sprawny, praktyczny, pozbawiony wyobraźni i nieelastyczny	Księgowy, menedżer korporacji, kasjer w banku, pracownik biurowy

cd. tabeli 4

Typ osobowości	Cechy osobowości	Przykłady zawodów
Przedsiębiorczy – woli czynności werbalne stwarzające możliwość wpływu na innych i zdobywania władzy	Pewny siebie, ambitny, energiczny i władczy	Adwokat, agent handlu nieruchomościami, specjalista public relations, menedżer małej firmy
Artystyczny – woli czynności niejednoznaczne i niesystematyczne, umożliwiające tworzącą ekspresję	Pełen wyobraźni, nieporządny, idealistyczny, uczuciowy i niepraktyczny	Malarz, muzyk, pisarz, dekorator wnętrz

Źródło: (Robbins 1998, s. 74).

Tabela 5. Typy temperamentu a zawody średniego szczebla zarządzania (według predyspozycji psychologicznych)

Typy układu nerwowego według I.P. Pawłowa	Przykłady zawodów średniego szczebla zarządzania
1. Sangwiczny	Specjalista ds. marketingu, dyrektor marketingu, dyrektor HR, przedstawiciel handlowy, specjalista ds. sprzedaży
2. Flegmatyczny	Księgowy, specjalista ds. administracyjnych, specjalista ds. księgowości i finansów, kosztorysant, specjalista ds. logistyki
3. Choleryczny	Przedstawiciel handlowy, specjalista ds. sprzedaży, prawnik, inżynierowie różnych specjalności
4. Melancholiczny	Księgowy, ekonomista
Typ temperamentu według C.G. Junga	Przykłady zawodów średniego szczebla zarządzania
1. Ekstrawertyczny	Specjalista ds. marketingu, dyrektor marketingu, dyrektor HR, specjalista ds. sprzedaży, przedstawiciel handlowy, prawnik, inżynierowie różnych specjalności
2. Introwertyczny	Księgowy, specjalista ds. administracyjnych, specjalista ds. księgowości i finansów, kosztorysant, ekonomista

Źródło: (Zdrojewski i Gajewski 2009, s. 186).

Przedstawiona klasyfikacja typów osobowości, typów układu nerwowego oraz predyspozycji poszczególnych typów do wykonywania określonych zawodów wymaga odpowiedzi na pytanie, jakimi metodami badać typy osobowości.

4. Metody wykorzystywane w neurorachunkowości

Dokonując przeglądu metod w nurcie behawioralnym, warto wskazać, że podmiot badania może się odnosić do jednostek, grup lub organizacji i biorąc pod

uwagę reakcję interesariuszy rachunkowości na informacje będące jej produktem (Miązek 2014, s. 79). W podejściu behawioralnym korzysta się z różnych metod badawczych, takich np. jak (Hagemen 2008, za: Miązek 2014, s. 79):

- eksperymenty laboratoryjne, polegające na wykonywaniu przez badane osoby określonych zadań w kontrolowanym środowisku,
- wywiady, ankiety, których zadaniem jest identyfikacja przekonań, postaw procesów poznawczych i motywacji uczestników,
- ekonomia eksperymentalna, polegająca na symulacji zachowań rynkowych,
- eksperymenty, które polegają na obserwacji uczestników badania w ich naturalnym środowisku.

W wypadku neurorachunkowości badaniu mogą podlegać takie cechy behawioralne, jak: podatność na nałogi, cierpliwość, odporność na stres, zdolności lingwistyczne, zdolności do nauk ścisłych, łatwość w nawiązywaniu kontaktów.

Badanie cech behawioralnych można przeprowadzić za pomocą testów wiedeńskich (*Vienna test system*). Charakterystykę wybranych testów zawiera tabela 6. Wiedeński system testów (WST) jest komputerowym systemem wspierającym diagnostykę psychologiczną, którego twórcą i producentem jest austriacka firma Dr G. Schuhfried GmbH razem z firmą Alta. Zaletą komputerowej wersji testów jest możliwość sprawniejszego prowadzenia badań, automatyczne opracowanie wyników i norm oraz ciągła aktualizacja norm. Warto podkreślić, że WST to połączenie sprawdzonych koncepcji i nowatorskich rozwiązań uzupełnionych o korzyści, jakie daje wykorzystanie komputera. Obecnie stanowi to już punkt odniesienia i wyznacza standard dla komputerowych testów psychologicznych, co znajduje odzwierciedlenie w licznych publikacjach naukowych i jest poparte pozytywnymi doświadczeniami wielu użytkowników.

Kolejnym obszarem może być wykorzystanie metod biologicznych, których celem jest próba poszukiwania biologicznych uwarunkowań związanych z umiejętnościami poznawczymi najbardziej docenianymi w rachunkowości. Wydaje się, że w badaniach warto wykorzystać psychobiologiczną koncepcję osobowości sformułowaną przez R. Cloningera w latach 80. ubiegłego wieku. Niniejsza teoria zakłada istnienie genetycznie uwarunkowanej tendencji do podejmowania zachowań eksploracyjnych, prowadzących do unikania kary i dostarczających nagród. Psychobiologiczny model osobowości zakłada, że osobowość kształtuje genetycznie uwarunkowany temperament oraz środowiskowo zdeterminowany charakter (Hornowska 2005).

Warto zwrócić uwagę na szeroko zakrojone badania populacyjne potrzebne do poszukiwania markerów genetycznych pożądaných cech u różnych rodzajów pracowników w sektorze finansowym. Badania te mogłyby pomóc w lepszym zrozumieniu mechanizmów biologicznych leżących u podstaw powstawania niektórych fenotypów. Indywidualna zmienność zależy od czynników środo-

Tabela 6. Charakterystyka wybranych testów wiedeńskich przydatnych w doborze osób do zawodów z zakresu rachunkowości i finansów

Nazwa testu	Charakterystyka
VIGIL – test czujności	Ocena zdolności utrzymania uwagi przez dłuższy czas. Termin „czujność” jest używany w psychologii głównie w odniesieniu do podtrzymywania uwagi w monotonicznych sytuacjach: osoby wykonujące określone monotoniczne czynności nie zawsze otrzymują impulsy pobudzające uwagę, których potrzebują, co prowadzi do zmęczenia psychicznego, a tym samym do spadku wydajności uwagi
LVT – test śledzenia wzrokowego	Mierzy selektywną uwagę i orientację w zadaniach wzrokowych. Test jest wykorzystywany podczas rekrutacji
AMT – adaptacyjny test matrycowy	Ocenia logiczne rozumowanie jako wskaźnik ogólnej inteligencji. Zdolność do określenia prawidłowości i wyciągania logicznych wniosków jest bardzo dobrym predyktorem długoterminowego sukcesu w pracy. Test jest stosowany podczas rekrutacji
CORSI – blokowy test rozpiętości pamięci	Mierzy pojemność przestrzennej pamięci roboczej. Jest często stosowany w psychologii rozwojowej, ponieważ okazał się dobrym predyktorem rozwoju funkcji poznawczych i jest w stanie określić konkretne różnice pomiędzy rozpiętością pamięci w przód i w tył
COG kognitron (uwaga i koncentracja)	Ocenia uwagę i koncentrację. Umiejętności te mają duży wpływ na wyniki jednostki zarówno w codziennych, jak i w bardziej wymagających zajęciach
DT – test decyzji	Ocenia tolerancję stresu reaktywnego, uwagę i szybkość reakcji u respondenta. Test wykorzystywany w rekrutacji na stanowiska ze szczególnymi wymaganiami
FVW – test ciągłego rozpoznania wzrokowego	Ocenia deficyty pamięci
AHA – zachowania związane z pracą	Ocenia styl poznawczy osoby badanej (impulsywność vs refleksyjność) oraz motywacyjny wymiar poziomu aspiracji, tolerancji frustracji i motywacji do osiągnięć

Źródło: (Wiedeński system testów 2019).

wiskowych mniej więcej w takim samym stopniu jak osobisty genotyp, dlatego genotyp przejawiający się w fenotypie powstaje w wyniku utrwalania zmian molekularnych i jest tłumaczony na unikalny zestaw cech biologicznych. Zmiany epigenetyczne manifestują się wewnątrzkomórkowymi, zmiennymi wzorami metylacji jądrowego DNA, a także potranslacyjnymi modyfikacjami białek histonowych (np. acetylacją), co przekłada się na poziom ekspresji białek komórkowych lub nawet całkowity brak ekspresji wybranych białek. Z takiego punktu widzenia genetyka stanowi jedynie tło do stworzenia osobowości. Prawie niemożliwe jest zatem znalezienie konkretnego genotypu potrzebnego do bycia lepszym księ-

gowym, bankierem lub politykiem, jednak znajomość pochodzenia genetycznego danej osoby może pomóc w stworzeniu skuteczniejszych narzędzi szkoleniowych i zadowolenia w miejscu pracy¹.

5. Zakończenie

Rachunkowość odgrywa podstawową rolę w realizacji polityki zarządczej i finansowej przedsiębiorstw niezależnie od ich wielkości czy struktury majątku. Rachunkowość stanowi więc fundament współczesnego biznesu i jednocześnie stawia wysokie wymagania przed zawodem księgowego. Od księgowego wymaga się rozległej wiedzy z zakresu prawa, ekonomii, finansów oraz informatyki. Kompetencje, jakie musi posiadać specjalista w dziedzinie rachunkowości, wymagają od niego nie tylko umiejętności interpretacji zawiłych zagadnień prawnych, ale także pracy w warunkach stresowych pod presją czasu. Wielość determinant warunkujących efektywność pracy tej grupy zawodowej w pełni uzasadnia podjęte wieloaspektowe badania z zakresu ekonomii behawioralnej.

W literaturze specjalistycznej pojawia się również pojęcie neurorachunkowości (Artienwicz 2015, Dickhaut i in. 2010, Waymire 2014), co świadczy o tym, że środowisko specjalistyczne zauważa, iż podłoże biologiczne może odgrywać istotną rolę w kształtowaniu kompetencji niezbędnych w sektorze finansowym. Dobrze są opisane mechanizmy biologiczne związane z podatnością na ryzyko finansowe, jednak niewiele jest danych wyjaśniających biologiczne podłoże neurorachunkowości. W związku z tym potencjalnymi kierunkami badań może być:

- ocena profilu psychologicznego i odporności na stres, umiejętności percepcyjno-poznawczych dominujących wśród osób zajmujących się rachunkowością w porównaniu z grupą kontrolną,
- ocena umiejętności percepcyjno-poznawczych w połączeniu z genotypem receptorów serotoniny, dopaminy i adrenaliny oraz receptora neurotroficznego pochodzenia mózgowego oraz wydzielanie ligandów wspomnianych receptorów wśród osób zajmujących się rachunkowością w porównaniu z grupą kontrolną.

Literatura

- Artienwicz N. (2015), *Neurorachunkowość jako potencjalny, ale trudny kierunek rozwoju rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 82(138).
- Caplan E.H. (1989), *Behavioral Accounting – A Personal View*, „Behavioral Research in Accounting”, nr 1.

¹ Badania są prowadzone przez zespół Centrum Badań Strukturalno-Funkcjonalnych Człowieka Uniwersytetu Szczecińskiego pod kierunkiem dr Doroty Kostrzewy-Nowak.

- Cewińska J., Grzesiak L., Kabalski P., Kusidel E. (2016), *Profil osobowości studentów rachunkowości a wymogi współczesnego systemu rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 90.
- Dickhaut J.W., Basu S., McCabe K., Waymire G. (2010), *Neuroaccounting: Consilience between the Biologically Evolved Brain and Culturally Evolved Accounting Principles*, „Accounting Horizons”, vol. 24(2), <https://doi.org/10.2308/acch.2010.24.2.221>.
- Hageman A.M. (2008), *A Review of the Strengths and Weaknesses of Archival Behavioral, and Qualitative Research Methods: Recognizing the Potential Benefits of Triangulation*, „Advances in Accounting Behavioral Research”, vol. 11.
- Hofstede T.R. (1976), *Behavioral Accounting Research: Pathologies, Paradigms and Prescriptions*, „Accounting, Organizations and Society”, vol. 1(1), [https://doi.org/10.1016/0361-3682\(76\)90006-4](https://doi.org/10.1016/0361-3682(76)90006-4).
- Holland J.L. (1997), *Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments* (3rd ed.), Psychological Assessment Resources, Odessa.
- Hornowska J. (2005), *Psychobiologiczna koncepcja osobowości R.C. Cloningera i jej związki z regulacyjną koncepcją temperamentu J. Strelaua*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 11, nr 2.
- Korzeniowska D. (2018), *Przedmiot badań rachunkowości behawioralnej*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 98(154).
- Mazurowska M. (2014), *Paradygmat homo oeconomicus a rachunkowość behawioralna*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 2, nr 5(266).
- Miązek A. (2014), *Neurorachunkowość jako nowoczesne podejście w rachunkowości*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 2, nr 5(266).
- Robbins S.P. (1998), *Zachowania w organizacji*, PWE, Warszawa.
- Se Tin S.T., Agustina L., Meyliana M. (2017), *A New Classification of Topics in Behavioral Accounting: Current Research Direction from BRIA Journal in the Past 10 Years*, „Journal of Business and Retail Management Research”, vol. 11(3).
- Siegel G., Marconi H.R. (1989), *Behavioral Accounting*, South Western Publishing, Cincinnati.
- Strelau J. (1985), *Temperament, osobowość, działanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szychta A. (2008), *Etapy ewolucji i kierunki integracji metod rachunkowości zarządczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Waymire G.B. (2014), *Neuroscience and Ultimate Causation in Accounting Research*, „The Accounting Review”, vol. 89(6).
- Wiedeński system testów* (2019), www.cognilic.pl (data dostępu: 31.12.2019).
- Zaleśkiewicz T. (2013), *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zdrojewski E., Gajewski D. (2009), *Koncepcje osobowościowe i ich zastosowanie w procesie naboru pracowników*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej”, nr 13.

The Directions of and Research Methods in Behavioural Accounting and Neuroaccounting

(Abstract)

Objective: The study provides an overview of directions in research and selected methods which can be used in neuroaccounting, a branch of behavioural accountancy.

Research Design & Methods: The study employs content analysis and deductive and inductive reasoning.

Findings: This overview introduces the author's research on the subject of biological determinants of neuroaccounting.

Implications/Recommendations: Behavioural economics is a newer fields of economics, explaining phenomena through the prisms of sociology and psychology. Neuroeconomics, on the other hand, uses research methods typically applied in biology, chemistry and medicine to describe processes that take place in the human brain. Ongoing changes in economics also affect accounting.

Contribution: The article examines the notion that behavioural accounting and neuro-accounting are interdisciplinary fields of knowledge where various research methods can be used.

Keywords: accounting, neuroaccounting, behavioural accounting, economy.